

УДК 159.923

Н.К. Лебідь,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії розвитку людини
Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат психологічних наук

РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Лебідь Н.К.,

РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається поняття «рівень домагань» як елемент цільової структури діяльності, що пов'язаний з постановкою складних, але досяжних цілей. Суб'єктивна важкість досягнення цілі визначає ступінь мобілізації людини, рівень її старанності, терпіння, наполегливості, і, в кінцевому випадку, обумовлює прояв її цілеспрямованої активності. Проаналізовано емпірично виявлене неспівпадіння прояву рівня домагань як індикатора самооцінки та як показника мотивації, пов'язаної з досягненням в підлітковому віці. Доведена необхідність корекції рівня домагань в підлітковому віці для формування цілеспрямованої активності та запобігання внутрішньо особистісних конфліктів.

Ключові слова: рівень домагань, цілеспрямована активність, самооцінка, потреба в досягненні, Я-концепція особистості, підлітковий вік.

Lebid N.K.,

A LEVEL OF ASPIRATIONS AS A PSYCHOLOGICAL DETERMINANT OF DEVELOPMENT OF PURPOSEFUL ACTIVITY OF PERSON

The article examines the concept "level of aspiration" as a part of the objective structure of activities concerned complicated but achievable goals. Subjective difficulty of achieving the goal determines the degree of mobilization of human, level of diligence, patience, perseverance and ultimately leads to the manifestation of his purposeful activity. It is analyzed empirically manifest discrepancy manifestation of harassment both an indicator of self-esteem and an indicator of motivation related to achievement in adolescence. It is proved the necessity of correcting level of aspiration to form a purposeful activity and prevention of intrapersonal conflicts in adolescence.

Key words: level of aspiration, purposeful activity, self-esteem, need for achievement, self-concept of personality, adolescence.

Лебедь Н.К.,

УРОВЕНЬ ПРИТЯЗАНИЙ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕТЕРМИНАНТА ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕЛЕНАПРАВЛЕННОЙ АКТИВНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматривается понятие «уровень притязаний» как элемент целевой структуры деятельности, связанный с постановкой сложных, но достижимых целей. Субъективная сложность достижения цели определяет степень мобилизации человека, уровень его усердия, терпения, настойчивости, и, в конечном счете, обуславливает проявление его целенаправленной активности. Проанализировано эмпирически обнаруженное несовпадение проявления уровня притязаний как индикатора самооценки и как показателя мотивации, связанной с достижением в подростковом возрасте. Доказана необходимость коррекции уровня притязаний в подростковом возрасте для формирования целенаправленной активности и предотвращения внутрличностных конфликтов.

Ключевые слова: уровень притязаний, целенаправленная активность, самооценка, потребность в достижениях, Я-концепция личности, подростковый возраст.

Під впливом соціально-економічних умов сьогодення істотно зросли вимоги до людини. Трансформаційні процеси передбачають прийняття швидких та обґрунтованих рішень, вміння брати на себе відповідальність, проявляти активну життєву позицію. Самореалізація людини за таких умов залежить, насамперед, від усвідомлення себе як суб'єкта активності. У психології активність розглядається в тісному зв'язку з поняттям діяльності, що реалізується у системі цільових установок, ціннісних орієнтацій і визначає мотиваційну сферу в цілому, спрямованість інтересів особистості. Цілеспрямована активність перш за все реалізується через структуру діяльності (мета, процес, результат). Мета діяльності характеризується не тільки змістом, але й рівнем. Тому вибір мети залежить від рівня домагань людини. Суб'єктивна важкість досягнення цілі визначає ступінь мобілізації людини, рівень її старанності, терпіння, наполегливості, і, в кінцевому випадку, обумовлює прояв її активності.

Рівень домагань особистості є складовою Я-концепції і визначає складність цілей, до яких прагне людина. Формування Я-концепції як стійкого особистісного утворення розпочинається в підлітковому віці. Одним з новоутворень підліткового віку є виникнення відчуття дорослості (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін). Воно виражається в тому, що рівень домагань підлітка перевищує його можливості та випереджає його майбутній стан, якого він ще фактично не досяг. Саме тому формування адекватного рівня домагань в підлітковому віці є важливою передумовою гармонійного особистісного розвитку та становлення. Далі в статті будуть проаналізовані результати емпіричного дослідження рівня домагань в підлітковому віці.

Вперше термін «рівень домагань» був введений в школі К. Левіна у зв'язку з дослідженнями Т. Дембо та характеризував більш легку проміжну мету (певний етап), яку ставив перед собою досліджуваний, якщо попередньо поставлена ціль виявилась занадто складною [1, 8]. Зарубіжні дослідники пов'язують рівень домагань з особливостями мотиваційної сфери особистості (Д. Аткінсон, С. Ескалоні, Дж. Куль, К. Левін, П. Сірс, Л. Фестінгер, Дж. Френк, Х. Хекхаузен, Ф. Хоппе та ін.). У вітчизняній психології значну кількість досліджень присвячено аналізу зв'язку самооцінки та рівня домагань (Л. Бороздіна, Л. Відінська, В. Гербачевський, О. Зінько, О. Серебрякова), процесу активності особистості, змісту і способу здійснення діяльності щодо досягнення результату, який би задовольняв рівень домагань (К. Абульханова-Славська), ролі рівня домагань у формуванні життєвих цілей (Л. Колесник), соціальної адаптованості в процесі навчальної діяльності (С. Лісова).

Рівень домагань є інтегрованим поняттям, яке тісно пов'язане з самооцінкою та мотивацією

досягнення людини. Метою даної публікації був аналіз співвідношення прояву рівня домагань як індикатора самооцінки та як показника мотивації, пов'язаної з досягненням.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей рівня домагань підлітків проводилося на базі школи I–III ступенів № 286 м. Києва протягом вересня-листопада 2013 р. Вибіркову сукупність склали учні восьмих класів у кількості 83 осіб (вік — 13–14 років; стать — 41 хлопець, 42 дівчини). Для дослідження були використані методики «Шкала самооцінки та рівня домагань» Дембо-Рубінштейн (модифікація А. Прихожана) та «Моторна проба Шварцландера».

В першій з зазначених методик респондентам було запропоновано на умовній шкалі відмітити прояв певних якостей (здоров'я, розум, зовнішність тощо) на даний момент (самооцінка) і бажаний рівень розвитку якості (рівень домагань). Таким чином, рівень домагань був суб'єктивною оцінкою респондентів, що залежала від вміння рефлексувати та адекватно оцінювати наявні ресурси. Власне, в такому випадку, рівень домагань виступає індикатором самооцінки особистості.

В методиці «Моторна проба Шварцландера» досліджуваним пропонувалося виконати ряд механічних дій з постановкою цілі щодо їх виконання. Зниження очікуваного результату після невдачі, сталість цілей при досягненні успіху характеризує прояв низького рівня домагань. Постановка досяжної, проте достатньо складної мети, прагнення до самовдосконалення, до вирішення все більш складних завдань характеризує адекватний високий рівень домагань. Таким чином, визначений рівень домагань за даною методикою є показником мотивації, пов'язаної з досягненням успіху.

На рис. 1 представлені результати дослідження рівня домагань підлітків. Прояв рівня домагань в межах норми як індикатора самооцінки виявлений у 63,8 % респондентів; як показника мотивації, пов'язаної з досягненням — у 47 %. Досліджуваним з рівнем домагань в межах норми притаманні: впевненість у своїх силах, постановка цілей адекватних можливостям, прагнення до поліпшення своїх досягнень, наполегливість та продуктивність. Проте значна кількість підлітків демонструють відхилення від норми у проявах рівня домагань (36,2 % — як індикатор самооцінки; 53 % — як показник мотивації, пов'язаної з досягненням).

Як бачимо, прояви рівня домагань як індикатора самооцінки та показника мотивації, пов'язаної з досягненням, суттєво різняться. У першому випадку переважають високі показники прояву, в другому — низькі. Для доведення статистичної різниці між проявами рівня домагань як індикатора самооцінки та як показника мотивації, пов'язаної з діяльністю, був використаний Т-критерій Стьюдента. Виявлена статистична різниця на рівні $p < 0,01$.

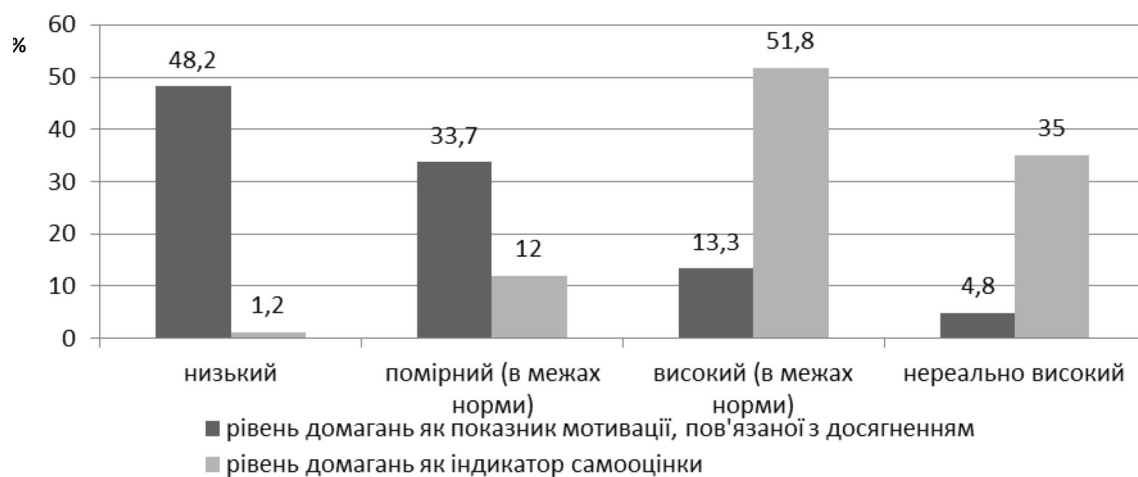

Рис. 1. Діагностичні показники прояву рівня домагань підлітків: як індикатора самооцінки за методикою «Шкала самооцінки та рівня домагань» (Дембо-Рубінштейн, модифікація А.М. Прихожана) та як показника мотивації, пов'язаної з досягненням за методикою «Моторна проба Шварцландера»

Невідповідність діагностичних показників прояву рівня домагань як індикатора самооцінки та як показника мотивації, пов'язаної з досягненням, свідчить про недостатньо розвинену здатність до рефлексії та неадекватну оцінку підлітками структури власної діяльності (цілей, процесу, результату). Підлітками декларуються і демонструються назовні прагнення до «високих» цілей, бажання до реалізації цих цілей, але в їхній поведінці це не знаходить відображення: переважають тенденції до зниження домагань після невдачі, домінує некритичність оцінки досягнутого та неготовність до «ускладнення цілей». Зазначене неспівпадіння спричиняє «незадоволення собою» та неадекватну оцінку власних можливостей та ресурсів, що в кінцевому випадку може призвести до внутрішнього конфлікту за показниками «можу» — «хочу».

Враховуючи, що рівень домагань є складовою Я-концепції, неспівпадіння між тим, до чого прагне підліток, і що власне демонструє в процесі діяльності, призведе до викривлених уявлень про себе і про свою роль в житті. Це, в свою чергу, позначиться, перш за все на ціннісно-смиловій сфері. Підтвердженням даної тези виступають результати проведеного дослідження ціннісних орієнтацій студентів Київського університету імені Бориса Грінченка, проведеного у січні-квітні 2013 р. У більшості респондентів виявлені значимі розбіжності у оцінці ціннісних орієнтацій за критеріями: «більшої цінності, більшої значимості, більшої привабливості» та «більшої доступності, більш легкої досяжності» при переважанні низького рівня потреби у досягненні та завищеної самооцінки [4, 89—93].

Для підтвердження визначених тенденцій у прояву рівня домагань проаналізуємо

співвідношення рівня домагань як індикатора самооцінки та власне прояв самооцінки у респондентів і співвідношення рівня домагань як показника мотивації, пов'язаної з досягненням, з проявом потреби в досягненнях.

Співвідношення рівня домагань як індикатора самооцінки та рівня прояву самооцінки за методикою «Шкала самооцінки та рівня домагань» Дембо-Рубінштейн (модифікація А.М. Прихожана) представлено на рис. 2.

Найбільших змін і стійкості самооцінка особистості набуває саме в підлітковому віці, коли перед дитиною постають питання особистісного зростання, усвідомлення себе в групі, в сім'ї, оцінка себе як особистості.

Більшість респондентів (43,4 %) демонструють високий (в межах норми) рівень самооцінки і 18,1 % — середній рівень, що свідчить про адекватний рівень самооцінки. Це свідчить про можливість підлітками в значній мірі реалістично оцінювати себе, свої здібності, моральні якості та вчинки. Адекватна самооцінка дозволяє учням правильно співвідносити свої сили із складністю поставлених задач та вимогами оточуючих. Але на фоні більшості, серед групи респондентів варто виділити 9,6 % учнів з низьким рівнем самооцінки, що свідчить про неадекватну оцінку себе та неможливість критично оцінювати свої можливості. 28,9 % учнів демонструють дуже високий рівень самооцінки, що свідчить про переоцінку своїх здібностей та домагань, неможливість адекватно сприймати критику та небажання брати на себе відповідальність. Це проявляється перш за все у зовнішньо організованій діяльності, а саме у прагненні досягати поставленої мети, покладаючись на вдачу і прикладаючи мінімум зусиль, що не завжди призводить до отримання позитивного результату.

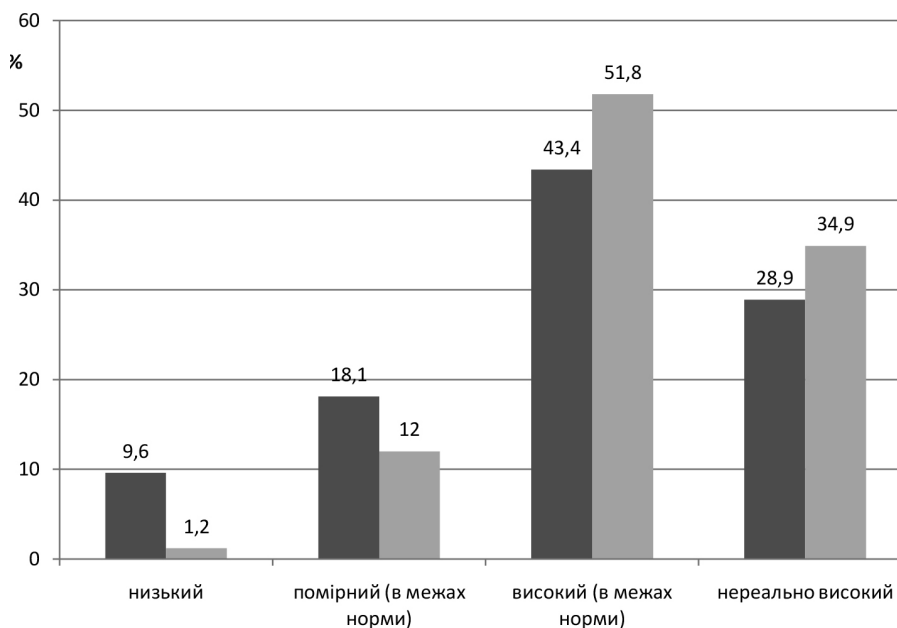

Рис. 2. Діагностичні показники прояву рівня домагань та рівня самооцінки

Як бачимо, тенденції прояву самооцінки та рівня домагань як показника самооцінки схожі — переважає тяжіння до високих показників. Проте, визначення розбіжності між рівнем домагань та рівнем самооцінки (один з показників методики) виявив неадекватність співвіднесення в оцінці бажаного і власних можливостей у 48,2 % респондентів (рис. 3).

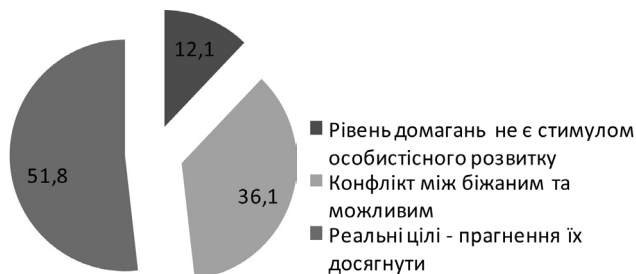

Рис. 3. Прояв розбіжності між рівнем домагань та рівнем самооцінки за методикою «Шкала самооцінки та рівня домагань» Дембо-Рубінштейн (модиф. А.М. Прихожана) (%)

Норма розбіжності між рівнем домагань та самооцінкою (51,8 %) свідчить про можливість підлітка ставити перед собою такі цілі, до яких він дійсно прагне. Тобто домагання значною мірою ґрунтуються на оцінці підлітком своїх можливостей і виступають стимулом особистісного розвитку.

Значна розбіжність між рівнем домагань та самооцінкою свідчить про неадекватність поставлених цілей. Для 12,1 % респондентів домагання не слугують стимулом особистісного розвитку, основою становлення особистості. Це пов'язано з тим, що підлітки ставлять перед собою

занадто легкі цілі, які легко досягаються, не потребують зусиль і власне, в багатьох випадках, не призводять до формування нових навичок та вмінь. Більш низький рівень домагань, ніж рівень самооцінки зустрічається набагато рідше і свідчить про обережність людини, уникнення ризику, збереження досягнутого, відсутності впевненості в зайнятій позиції, при цьому не є обов'язково показником заниженої самооцінки [2, 108]. 36,1 % респондентів притаманна різка розбіжність між рівнем домагань і рівнем самооцінки (рівень домагань значно перевищує рівень самооцінки), що вказує на конфлікт між тим, до чого підліток прагне, і тим, що він вважає для себе можливим. Таким чином, порівняння самооцінки та рівня домагань як індикатора самооцінки також виявило майже у половині підлітків (48,2 %) розбіжність у оцінці власних можливостей і досягнень та рівнем цілей, до яких вони прагнуть.

Рівень домагань особистості тісно пов'язаний з мотивацією досягнення успіху. Є. Ільїн зазначає, що людина з вираженою мотивацією досягнення успіху більш правильно оцінює свої можливості та має адекватний рівень домагань, а людям з мотивацією уникнення невдач притаманна завищена або занижена самооцінка та неадекватний (завищений або занижений) рівень домагань [3, 82].

Згідно з рис. 1 респонденти тяжіють до низьких проявів рівня домагань як показника мотивації, пов'язаної з досягненням (48,2 % — низький рівень; 33,7 % помірний в межах норми). Для підтвердження визначеної тенденції було досліджено прояв потреби в досягненні («Шкала потреби в досягненнях» Ю. Орлова). Низький рівень виявлений у 33,7 % респондентів, середній — у 59,1 %, високий — у 7,2 %.

Низький рівень потреби у досягненні виявлений у 33,7 % респондентів і свідчить про уникнення або прийняття невдачі, вибір завдань низького рівню складності, вибір неадекватних цілей, відсутність прагнення до самовдосконалення, низький рівень почуття власної ефективності та переважання зовнішньої мотивації діяльності. Більшість респондентів (59,1 %) мають середній рівень розвитку потреби у досягненнях. Для них характерним є: уникнення ризику, негативний емоційний стан у результаті невдачі, не завжди адекватний вибір цілей, потреба у розвитку почуття власної ефективності, потреба у психологічно безпечному кліматі. І лише у 7,2 % респондентів було виявлено високий рівень потреби в досягненнях: спрямування на внутрішню мотивацію, наполегливість у досягненні цілей, прагнення в будь-якому випадку отримати задоволення від успіху, постійне прагнення зробити справу краще.

Дослідження рівня прояву потреби у досягненні підтверджує прояв рівня домагань, як показника мотивації досягнення, і свідчить про те, що більшість підлітків не готові ставити для себе складні цілі, ризикувати, прагнути до поліпшення своїх результатів.

Таким чином, за результатами дослідження у респондентів спостерігається неспівпадіння рівня домагань на основі суб'єктивного оцінювання та в процесі виконання діяльності на основі успішності-неуспішності. Більшість підлітків схильні демонструвати назовні «високі» цілі, проте

реально неготові їх реалізувати. При цьому присутня розбіжність у прояві рівня самооцінки та рівня домагань, що відображається у неадекватності співвіднесення в оцінці бажаного і власних можливостей. Переважання низького рівня потреби у досягненні підтверджує не готовність діяти і ризикувати. Посилення неспівпадіння рівня домагань може спровокувати внутрішньо особистісний конфлікт, перш за все в ціннісній сфері. Це буде пов'язано з орієнтацією на отримання результату без готовності прикладати зусилля в процесі досягнення мети та очікувань рішення власних проблем оточуючими. Тобто, для формування цілеспрямованої активності особистості, що проявляється у системі цільових установок, ціннісних орієнтацій і визначає мотиваційну сферу, в цілому важливим постає корекція рівня домагань в підлітковому віці.

Рівень домагань — це властивість, на яку можна і треба впливати в навчально-виховному процесі. Корекція рівня домагань відбувається під впливом складності завдань, які пропонуються підліткам, та за рахунок створення ситуацій успіху. Тобто, треба давати більшу кількість індивідуальних завдань, зорієнтованих на зону найближчого розвитку (для кожного підлітка вона буде різною, тому складність завдань має бути різною).

Перспективою подальших досліджень є розробка й апробація корекційної психолого-педагогічної програми та аналіз динаміки рівня домагань у підлітків після її реалізації.

ДЖЕРЕЛА

1. *Бороздина, Л.В.* Исследование уровня притязаний : учеб. пособие / Л.В. Бороздина. — М. : Рос. акад. наук, Ин-т психологии, 1993. — 140 с.
2. *Бороздина, Л.* Увеличение индекса тревожности при расхождении уровней самооценки и притязаний / Л. Бороздина, Е. Залученова // *Вопросы психологии.* — 1993. — № 1. — С. 104–113.
3. *Ильин, Е.П.* Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. — СПб. : «Питер», 2000. — 512 с.
4. *Миляева, В.Р.* Ценностные ориентации в структуре образа будущего / В.Р. Миляева, Н.К. Лебедь, Ю.В. Бреус // «Психология переходов : Слово. Образ. Действие» : сборник рецензируемых научных статей (28). — С. 89–94.

REFERENCES

1. *Borozdina, L.V.* Issledovanie urovnia pritiiazanii: ucheb. posobie / L.V. Borozdina. — M. : Ros.akad.nauk, Yn-t psykholohii, 1993. — 140 s.
2. *Borozdina, L.* Uvelichenie indeksa trevozhnosti pri raskhozhdenii urovnei samoootsenki i pritiiazanii / L. Borozdina, E. Zaluchanova // *Voprosy psykholohii.* — 1993. — № 1. — S. 104–113.
3. *I'in, E.P.* Motivatsiia i motivy / E.P. I'in. — SPb : "Piter", 2000. — 512 s.
4. *Miliaieva, V.R.* Tsennostnye orientatsii v strukture obraza budushcheho / V.R. Myliaieva, N.K. Lebed, Yu.V. Breus // "Psikhologiiia perekhodov: Slovo. Obraz. Deistvie" : sbornyk retsenzyruemykh nauchnykh statei (28). — S. 89–94.

Рецензент — доктор психологічних наук, доцент В.Р. Міляєва

Прийнято до друку — кандидат педагогічних наук, доцент Н.О. Терентьєва